

تحلیلی بر تعاونی های مرزنشینان و جایگاه ساختاری و عملکردی آن در سیستان و بلوچستان*

دکتر عیسی ابراهیمزاده- استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه سیستان و بلوچستان

دکتر فرامرز بریمانی- استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان

پذیرش مقاله: ۸۲/۱۲/۱۹

چکیده

تعاونی های مرزنشینان از گذشته های دور به طور غیررسمی و از سال ۱۳۴۴ به طور رسمی در کشور فعال بوده اند؛ لیکن علیرغم گشایش هایی که در توسعه فعالیت آنها به لحاظ ساختاری و قانونی فراهم شده، کماکان محدودیت سقف ارزش تخصیصی و همچنین محدود بودن اقلام کالاهای صادراتی و وارداتی که این تعاونی ها می توانند مبادله نمایند، در کنار سایر محدودیت های اداری- اجرایی، از کارایی آنها کاسته و عملاً نقش آنها را در بازرگانی خارجی کشور کم رنگ نموده است. این تعاونی ها در استان سیستان و بلوچستان عمدتاً پس از انقلاب اسلامی شکل گرفته و هم اینک تعداد آنها به ۳۲ تعاونی با سرمایه ای بالغ بر هشت میلیارد ریال رسیده و شاهد توسعه فعالیت اقتصادی و تجاری آن در این استان می باشیم. با این وجود ارزش کل کالاهای صادراتی این تعاونی ها حدود ۳۱ میلیون دلار در سال ۱۳۷۹ بوده که در مقایسه با مجموع صادرات غیرنفتی کشور در آن سال (حدود ۴/۵ میلیارد دلار) رقم بسیار ناچیزی است، و بیانگر محدودیت های ساختاری- عملکردی این گونه تعاونی ها می باشد. بر اساس نتایج حاصل از این تحقیق به منظور توسعه فعالیت و افزایش نقش تعاونی های مرزنشینان در بازرگانی کشور، مهم ترین گام برنامه ریزی و سیاستگذاری های لازم به منظور ایجاد تحول ساختاری در این تعاونی ها و سوق دادن آن به تولیدی شدن، به جای توزیعی بودن صرف می باشد. این مهم ضمن ایجاد اشتغال بیشتر، حرکتی مهم در جهش صادرات تعاونی های مرزنشین نیز خواهد بود. کارکردهایی از قبیل افزایش سقف ارزش تخصیصی، بهبود روش ها، ثبات و پایداری قوانین و مقررات، کاهش عوارض و مالیات، حذف بوروکراسی های زاید، و ایجاد هماهنگی میان سازمانی می تواند به پایداری ساختار و عملکرد اقتصادی - تجاری تعاونی های مرزنشینان و ارتقاء جایگاه آن در بازرگانی خارجی کشور بیش از پیش منجر گردد

واژگان کلیدی: تعاون، ساختار، عملکرد، مرزنشینان، تعاونی تولید، تعاونی های توزیع

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی تحت عنوان: «بررسی عملکرد تعاونی های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان و راهکارهای توسعه کمی و کیفی آن می باشد که توسط نگارندگان و با حمایت مالی اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۸۰ انجام شده است.

تعاون به عنوان نوعی از همیاری و همکاری از گذشته‌های دور در اشکال مختلف وجود داشته است. چنانچه علل شکل‌گیری آن را مورد مذاقه قرار دهیم، بر عامل ناتوانی انسان از یکسو و نیاز او از سوی دیگر صحه گذاشته می‌شود.

صرف نظر از عوامل سیاسی که بعضاً ظهور و افول آن بستگی به میزان توانایی یا ناتوانی فرد یا جامعه داشته است؛ در تاریخ معاصر حتی پس از رونق نظام سرمایه‌داری و تجهیز آن با سپهر فنی (فن‌آوری)، به دلیل خصلت این نظام در ایجاد شکاف در بین طبقات اجتماعی و ورشکستگی واحدهای تولیدی کوچک، شاهد شکل‌گیری نوع جدیدی از تعاونی‌ها در عرصه‌های تولید، توزیع و مصرف می‌باشیم. ضرورت چنین اقدامی در کشورهای در حال توسعه که عمدتاً از الگوی نظام سرمایه‌داری (از نوع وابسته) تبعیت می‌کنند، بیشتر احساس می‌شود. در کشور ما نیز از اوایل سده بیستم اقدام به تأسیس انواع تعاونی‌ها شده است که یکی از آنها تعاونی‌های مرزنشینان بوده و عملاً از اواخر نیمه اول سده بیستم این تعاونی‌ها در ایران شروع بکار نموده و نهایتاً در سال‌های اخیر از لحاظ کمی رشد فزاینده‌ای داشته‌اند. در این پژوهش به بررسی نقش تعاونی‌های مرزنشینان در بازرگانی خارجی ایران پرداخته شده که تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان به لحاظ ساختاری و عملکردی با تکیه بر روش مطالعات اسنادی و عملیات میدانی، به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج حاصل از این تحقیق در مجموع بیانگر عملکرد نسبتاً قابل قبول این تعاونی‌ها بوده، لیکن با توجه به توانمندی‌های منطقه‌ای و ضرورت‌های اجتماعی، اقتصادی کشور این جایگاه هنوز به لحاظ قانونی و اجرایی با محدودیت‌هایی روبروست و می‌بایست بیش از پیش گسترش و توسعه یابد.

روند شکل‌گیری و ساختار تعاونی‌های مرزنشینان در ایران

تعاونی‌های مرزنشینان از جمله تعاونی‌های موجود در کشور است که عملیات آنها به طور کلی در ارتباط با صادرات و واردات می‌باشد و این عملیات در چارچوب قوانین مربوط به مبادلات مرزی که سالیانه در قوانین و مقررات صادرات و واردات کشور منعکس می‌گردد، صورت می‌پذیرد.

مرزنشینان کشور از همان ابتدای به نظم درآمدن فعالیت‌های بازرگانی خارجی و پس از تأسیس گمرک ایران توسط بلژیکی‌ها اجازه یافتند که کالاهایی نظیر دام زنده، علوفه، غلات و غیره را به ازای هر نفر تا هزار ریال به خارج از کشور صادر نمایند. اولین قانون مبادلات مرزی جهت مرزنشینان در سال ۱۳۴۴ تحت عنوان «قانون مبادلات مرزی» به پیشنهاد هیأت دولت به تصویب رسید و بالاخره بر اساس تبصره الحاقی ماده (۴) قانون مبادلات مرزی در سال ۱۳۴۸ شرکت‌های تعاونی مرزنشینان در سه استان سیستان و بلوچستان، هرمزگان و بوشهر تشکیل و توانستند نسبت به صدور و ورود کالاهای موضوع مبادلات مرزی و انجام تشریفات گمرکی اقدام نمایند (هاشمی ۱۳۷۵، ص ۳).

بر اساس آن قانون، انواع کالاهایی که مرزنشینان مجاز به صدور و ورود آن بودند مشخص و مقرر گردید که هر سال برای ساکنین مرزی فوق‌الذکر کارت مرزنشینی صادر شود، اما عملاً کار مبادلات تنها توسط تعداد اندکی آن هم از طریق خرید ارزان کارت‌ها از دیگران انجام می‌پذیرفت، و از سوی دیگر در واردات کالا نیز کشش بازار مطرح نبود و از اینرو با اقبال خوبی روبرو نشد و از گسترده‌گی لازم برخوردار نگردید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، دلایلی چند باعث فعالیت مجدد تعاونی‌های مرزنشینان و رونق مبادلات مرزی گردید که از آن جمله می‌توان به محدودیت‌های وارداتی و همچنین اختلاف بین نرخ ارز رسمی و بازار آزاد به ویژه امکان وجود صرفه اقتصادی در استفاده از قانون مبادلات مرزی اشاره کرد. البته استفاده از مزایای فوق به طور انفرادی برای مرزنشینان چندان میسر نبود و در نتیجه انگیزه برای تشکیل تعاونی‌های مرزنشینان قوت گرفت؛ به طوری که در سال ۱۳۶۱ سازمان مرکزی تعاون کشور جهت هماهنگی و متشکل نمودن مرزنشینان در استفاده از قانون مبادلات مرزی اقدام به تشکیل تعاونی‌های مرزی به صورت گسترده نمود. برخی از اهداف مترتب بر این اقدام در آن سال‌ها عبارت بود از:

- امکان استفاده بهتر از مبادلات مرزی برای مرزنشینان و توزیع صحیح و عادلانه کالا؛
- سوق دادن مرزنشینان از قاچاق به سمت یک فعالیت سالم و مشروع اقتصادی؛
- شکستن بازار سیاه مواد غذایی و کالاهای ضروری در منطقه (مناطق مرزی)؛
- بهبود وضع مردم منطقه (مناطق مرزی) و ایجاد رفاه برای آنان (عسکری ۱۳۶۹، ص ۲۰۶).

روند شکل‌گیری و توزیع فضایی تعاونی‌های مرزنشینان سیستان و بلوچستان

تا اوایل سال ۱۳۶۷ علی‌رغم نوپا بودن تعاونی‌های مرزنشین، کمبود امکانات، فقر فرهنگی، کم‌تجربگی مسئولان تعاونی‌ها و غیره خوشبختانه در نتیجه هماهنگی ارگان‌های ذیربط و تسهیلات اعطایی دولت مبنی بر مجوز صدور محصولات داخلی از قبیل پسته، کشمش، زیره، تخمه، پیاز، دمیایی کهنه، سیم مسی سوخته و غیره در کنار واردات کالاهای مورد نیاز اهالی مرزنشین، این تعاونی‌ها از وضعیت نسبتاً خوبی برخوردار بودند و توفیقات بالنسبه مطلوبی داشتند (ماهنامه تعاون ۱۳۷۵، شماره ۵۴).

از آن سال به بعد متأسفانه به دنبال حذف تسهیلات اعطایی و محدودیت‌های واردات و صادرات، شرکت‌های تعاونی مرزنشینان با رکود مواجه گردیدند، و پس از آن نیز فعالیت چندان چشمگیری نداشتند و تنها با استفاده از معافیت‌های حمایت از مصرف‌کننده و پاره‌ای اولویت‌های دیگر توانستند تا به قول معروف کج‌دار و مریض به فعالیت خود ادامه دهند.

بالاخره از سال ۱۳۷۷ و پس از یک دهه رکود نسبی حاکم بر تعاونی‌های مرزنشین استان (گرچه در کل کشور نیز همین‌طور بوده است)، با وضع قوانین و مقررات جدید صادرات و واردات که در اواخر سال ۱۳۷۲ توسط مجلس شورای اسلامی انجام و تصویب آئین‌نامه‌های اجرائی آن که از سال ۱۳۷۳ و پس از آن تا سال ۱۳۷۹ توسط هیأت دولت تدوین گردید؛ نهایتاً اهالی کلیه بخش‌های مرزی استان به استثنای جمعیت ساکن شهرها با دریافت کارت مبادلات مرزی مشمول تسهیلات مبادلات مرزی گردیدند. همچنین سقف اعتبارات تخصیصی و ارزش مبادلات مرزی توسط تعاونی‌های مرزنشینان نیز افزایش قابل توجهی یافت و در عین حال فهرست کالاهای قابل ورود و صدور نیز لیست بلندی را شامل گردید. مجموعه تسهیلات فوق‌الذکر و دیگر مساعدت‌های قانونی و اجرائی زمینه تحوّل و توسعه فعالیت این شرکت‌های تعاونی در استان را بیش از پیش فراهم آورد؛ به طوری که تا سال ۱۳۸۱ تعاونی‌های مرزنشینان استان به حداکثر رشد کمی و کیفی در طول حیات خویش از بدو تأسیس تاکنون رسیده است. گرچه این رشد و توسعه نیز دربرگیرنده جایگاه مطلوب آن با توجه به موقعیت جغرافیایی و کارکردهای فضایی و منطقه‌ای آن نمی‌باشد؛ لیکن در

مقایسه با فاصله زمانی از سال ۱۳۶۲ تاکنون و علی‌رغم اوج و حسیض‌های متعددی که پشت سر گذاشته، اینک در نقطه اوج خود قرار دارد.

از نظر ساختاری نیز مجموعه تعاونی مرزنشینان استان که اینک بالغ بر ۳۲ تعاونی مستقل از آن در شهرها و بخش‌های مختلف استان پراکنده‌اند، در یک مجموعه بزرگتر تشکیل اتحادیه تعاونی‌های مرزنشینان را داده، و با هماهنگی و نظارت اداره کل تعاون استان و بر اساس قوانین و مقررات بخش تعاون اقتصاد و همچنین بر مبنای قوانین و مقررات صادرات و واردات و بازرگانی خارجی با هماهنگی و نظارت اداره کل بازرگانی استان و سایر قوانین جاری مملکت بکار خود ادامه می‌دهند.

این مجموعه اینک دارای ۸۸۵/۷۷۸ نفر اعضای اصلی و تحت پوشش و دارای سرمایه‌ای بالغ بر ۸/۰۲۶/۵۳۳/۰۰۰ ریال می‌باشد. حجم کل صادرات تعاونی‌های مرزنشینان در سال ۱۳۷۹ بالغ بر ۳۵ میلیون دلار و معادل همین مقدار نیز واردات داشته‌اند (مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰).

جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی تعاونی‌های مرزنشینان استان

بررسی وضع فعالیت به ویژه در جامعه روستایی (مرزنشینان) امر دشواری است. به استناد تعاریف موجود (مرکز آمار ایران) در سال ۱۳۷۵ از کل جمعیت ده سال و بیشتر مرزنشینان استان تنها ۳۰/۳ درصد فعال و ۶۹/۷ درصد مابقی غیر فعال بودند. ۸۹/۴ درصد از جمعیت فعال شاغل و حدود ۱۰/۶ درصد نیز بیکار بودند.

با توجه به اهداف تعاونی‌های مرزنشینان به ویژه ایجاد اشتغال، در مجموع ۲۰ تعاونی فعال در سال ۱۳۸۰ توانسته‌اند به‌طور مستقیم ۷۶ فرصت شغلی در سطح استان ایجاد نمایند. با عنایت به مبادی ورودی و خروجی کالاهای صادراتی توسط این تعاونی‌ها که در سطح کشور پراکنده است به‌طور غیرمستقیم نیز در ایجاد ۲۸۰۰ فرصت شغلی مؤثر بوده‌اند که سهم استان از آن ۵۶۰ نفر برآورد می‌شود (محاسبه توسط نگارندگان).

علی‌رغم تنگناهای موجود در تعاونی‌های مرزنشینان به لحاظ قانونی و اجرایی، این ارقام بیانگر توانایی این تعاونی‌ها در ایجاد فرصت شغلی و کاهش بیکاری در سطح کشور به‌طور عام و در مناطق محروم مثل استان سیستان و بلوچستان به‌طور خاص می‌باشد.

از ۳۲ تعاونی موجود در استان ۲۰ تعاونی مرزنشین با ۷۱۸/۰۰۰ نفر و با سرمایه‌ای بالغ بر ۱۲ میلیارد ریال (در نه ماهه سال ۱۳۸۰) فعال بوده است که خود بیانگر فعالیت اقتصادی چشمگیر و پویایی این تعاونی‌ها است. مقایسه تعاونی‌های مرزنشین به لحاظ عملکردی نشان می‌دهد که تنها تعاونی مرزنشینان حومه سراوان دارای موازنه منفی و مابقی از سود سرانه‌ای هر چند اندک برخوردار بوده‌اند. البته بر اساس مطالعات میدانی، از کل درآمد ۴۰ درصد جهت هزینه‌ها تأدیه شده و ۶۰ درصد مابقی به عنوان سود عاید اعضای گردیده است (جدول شماره ۱).

جدول ۱ - محاسبه هزینه - درآمد اعضای تعاونی های مرزنشینان* سال ۱۳۸۰** به ریال

ردیف	نام شرکت	تعداد اعضا	سرمایه شرکت	درآمد سالیانه	هزینه سالیانه	سود سالیانه	سود سرانه
۱	مرزنشینان حرمک	۲۶۳۴۶	۳۷۲۳۶۰۰۰	۲۹۹۸۷۷۸۳۹	۲۰۸۴۱۴۲۷۶	۹۱۴۶۳۵۶۳	۳۴۷۱
۲	مرزنشینان میرجاوه	۲۳۱۳۹	۱۵۲۵۶۹۰۰۰	۱۲۱۵۰۱۶۰۵۰	۳۳۷۵۷۹۳۱۶	۸۷۷۴۳۶۷۳۴	۳۷۹۲۰
۳	مرزنشینان دوست محمد	۷۳۸۷۴	۹۹۶۸۱۵۰۰	۲۰۸۷۷۳۱۶۴	۴۰۶۹۳۷۰۰۹	۱۶۸۰۸۳۶۱۵۵	۲۲۷۵۲
۴	مرزنشینان سفیدابه	۴۴۰۹۱	۱۲۴۰۰۰۰۰	۵۳۳۹۰۱۷۰۰	۱۴۳۷۶۴۱۳۷	۳۹۰۱۳۷۵۶۳	۸۸۴۸
۵	مرزنشینان زهک	۶۳۶۳۱	۱۴۶۳۱۰۰۰	۱۰۴۸۴۱۴۹۹۸	۷۴۰۳۳۵۸۹۱	۳۰۷۹۷۹۱۰۷	۴۸۴۰
۶	مرزنشینان لوتک	۳۰۸۶۷	۱۰۲۳۰۰۰۰	۳۰۰۷۱۵۲۲۰	۱۳۵۴۴۵۰۴۲	۱۶۵۲۷۰۱۷۸	۵۳۵۴
۷	مرزنشینان حومه خاش	۵۸۹۲۳	۲۲۳۸۰۰۰۰	۷۶۳۰۹۴۹۹۶	۱۸۶۲۸۹۰۴۵	۵۷۶۲۰۴۵۱	۹۷۸۷
۸	مرزنشینان حومه سراوان	۴۵۱۹۷	۲۹۱۶۰۰۰۰	۱۰۰۷۰۷۴۸۲	۲۵۰۷۹۲۵۵۵	موازنه منفی	منفی
۹	مرزنشینان جالق	۲۱۲۳۰	۱۹۶۳۵۰۰۰	۸۰۲۶۶۵۷۹	۱۹۵۱۲۹۳۹۴	۶۰۷۵۳۵۱۸۵	۲۸۶۱۶
۱۰	مرزنشینان بم پشت	۲۰۶۶۷	۲۵۸۸۵۰۰۰	۳۰۶۵۵۶۱۵۷	۱۲۸۰۵۰۲۰۹	۱۷۸۵۰۵۹۴۸	۸۶۳۷
۱۱	مرزنشینان اسفندک و کوهک	۶۵۹۴	۹۴۸۰۰۰۰	۴۱۲۰۵۹۸۰	۴۰۲۰۵۶۷۰	۱۰۰۰۳۱۰	۱۵۱
۱۲	مرزنشینان سرباز ۱	۴۵۰۱۸	۱۰۰۹۸۰۰۰۰	۱۵۷۲۲۶۸۳۱۸	۶۵۰۸۳۶۶۱۵	۹۲۱۴۳۱۷۰۳	۲۰۴۶۸
۱۳	مرزنشینان پیشین	۲۲۶۶۷	۷۴۵۰۵۰۰۰	۵۰۰۵۰۰۶۳۸	۱۶۵۱۶۲۱۹۳	۳۳۵۳۳۸۴۴۵	۱۴۷۹۴
۱۴	مرزنشینان سرباز ۲	۲۶۴۲۶	۳۸۵۰۵۰۰۰	۴۸۰۱۵۸۰۴۷	۲۲۹۸۵۴۸۴۹	۲۵۰۳۰۳۱۹۸	۹۴۷۱
۱۵	مرزنشینان راسک و حومه	۲۲۸۷۹	۳۸۰۵۵۰۰۰	۴۸۹۹۱۱۱۸۷	۲۷۳۱۹۱۲۸۵	۲۱۶۷۱۹۹۰۲	۹۴۷۲
۱۶	مرزنشینان پارود	۲۰۳۸۰	۲۶۱۳۰۰۰۰	۱۲۱۲۶۰۷۸۸	۵۱۲۵۲۲۱۷	۷۰۰۰۸۵۷۱	۳۴۳۵
۱۷	مرزنشینان حومه چابهار	۲۵۵۶۵	۴۰۶۰۵۰۰۰	۱۳۱۹۶۰۶۴۰	۸۹۳۳۵۲۴۶	۴۲۶۲۵۳۹۴	۱۶۶۷
۱۸	مرزنشینان کنارک	۶۸۳۳۷	۲۷۶۰۵۰۰۰	۵۳۵۰۱۷۴۲۰	۲۰۴۳۳۵۲۳۳	۳۳۰۶۸۲۱۸۷	۴۸۳۸
۱۹	مرزنشینان نگور	۴۱۴۲۸	۹۱۲۶۰۰۰۰	۳۴۵۷۴۶۰۰	۸۱۲۷۷۵۷	۲۵۶۷۴۶۸۴۳	۶۱۹۷
۲۰	مرزنشینان اروعی	۳۳۳۱۴	۲۱۶۰۰۰۰۰	۶۲۲۸۷۴۲۰۰	۴۶۴۳۷۷۷۶۷	۱۵۸۴۹۶۴۳۳	۴۷۵۷

عملکرد صادراتی - وارداتی تعاونی های مرزنشینان استان

حجم مبادلات کالا

بر اساس قوانین و مقررات تجارت، صادرات و واردات انجام شده از سوی تعاونی های مرزنشینان سیستان و بلوچستان، در سال ۱۳۷۹ مبلغ ۳۱/۴۰۶/۷۵۶ دلار صادرات و در ازای آن ۲۲/۱۴۵/۹۲۹ دلار واردات بوده است (جدول شماره ۲). شایان ذکر است که هر تعاونی موظف است در چارچوب سقف سهمیه ارزی صادراتی تعیین شده، کالا وارد نماید. تفاوت موجود در ارقام صادرات و واردات ناشی از تبصره (۲) ماده (۱۷) می باشد که بر اساس آن به دارندگان کارت مبادلات مرزی اجازه داده می شود تا کالاهای وارداتی خود را تا هشت ماه از تاریخ تودیع تعهد ارزی کالای صادراتی وارد نمایند. از اینرو بخشی از تعهدات ارزی تعاونی های مرزنشینان در سال ۱۳۸۰ انجام گرفته است. عکس آن نیز صادق است، زیرا طبق جدول شماره (۲) مقدار واردات تعاونی های زهک و دوست محمد از صادرات آنها بیشتر است. این امر می تواند ناشی از انجام تعهد ارزی سال قبل (۱۳۷۸) باشد. علاوه بر آن، مقایسه صادرات و واردات

* در سال ۱۳۸۰ سایر تعاونی های مرزنشینان استان با توجه به نوبت بودن، گزارش کار، سرمایه و هزینه به شکل مدون نداشته اند.

** استخراج از آرشیو اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان و مطالعات میدانی نگارندگان.

تعاونی‌های مرزنشینان در سال ۱۳۷۹ نشان می‌دهد که برخی از تعاونی‌ها در امر صادرات و واردات فعال‌تر بوده و توانسته‌اند در ازای صادرات، بخش قابل توجهی از تعهدات ارزی خود را تا پایان سال انجام دهند.

جدول ۲ - عملکرد صادرات و واردات تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان*
در سال ۱۳۷۹ به دلار**

ردیف	نام تعاونی	میزان صادرات	میزان واردات	ملاحظات
۱	مرزنشینان جالق	۱۰۹۵۴۲۹	۷۲۸۰۲۸	
۲	مرزنشینان زهک	۳۶۴۱۷۶۴	۴۱۰۳۳۸۹	
۳	مرزنشینان پارود	۲۴۶۳۶۹	۱۹۶۸۷۱	
۴	مرزنشینان سرباز ۱	۲۸۵۵۲۶۵	۲۸۰۴۴۴۲	
۵	مرزنشینان سرباز ۲	۱۱۵۸۲۰۰	۶۶۷۳۶۳	
۶	مرزنشینان راسک	۹۲۱۱۹۶	۴۷۴۱۲۵	
۷	مرزنشینان سروان	۱۰۷۶۶۹۲	۸۳۴۶۱۹	
۸	مرزنشینان میرجاوه	۲۱۴۴۲۱۲	۱۳۲۳۰۵۴	
۹	مرزنشینان دوست محمد	۳۵۰۴۲۸۰	۲۸۷۱۰۷۶	
۱۰	مرزنشینان حرمک	۶۹۹۴۴۵	۶۲۱۱۲۴	
۱۱	مرزنشینان چاپهار	۱۷۶۹۴۰۸	۹۷۸۲۹۳	
۱۲	مرزنشینان سفیدابه	۱۵۳۵۷۲۳	۹۸۸۲۳۹	
۱۳	مرزنشینان دشتیاری نگور	۱۸۲۰۰۵۲	۴۴۷۶۰۰	
۱۴	مرزنشینان کنارک	۲۲۸۶۶۸۸	۱۱۶۶۲۵۰	
۱۵	مرزنشینان خاش	۲۶۵۹۵۳۵	۲۳۰۰۲۴۶	
۱۶	مرزنشینان اسفندک و کوهک	۳۶۵۰۷۹	۱۳۳۴۴۵	
۱۷	مرزنشینان بم‌پشت	۸۰۰۶۵۴	۵۱۸۹۴۲	
۱۸	مرزنشینان لوتک	۶۵۷۱۹۳	۴۸۳۷۵	
۱۹	مرزنشینان پیشین	۷۷۷۹۶۵	۲۴۱۳۴۷	
۲۰	مرزنشینان دشتیاری اورعی	۱۸۹۱۶۹۷	۷۰۴۷۱۵	
	جمع کل	۳۱۴۰۶۷۵۶	۲۲۱۴۵۹۲۹	

ارزش اقتصادی صادرات و مبادی صادراتی آن

از نظر ارزش اقتصادی و ارزآوری، میزان حجم کالاهای صادراتی از مبادی گمرکی و به مقاصد (کشورهای) گوناگون نسبت‌های کاملاً متفاوتی را نشان می‌دهد و اختلافات عمده‌ای با هم دارند. بدین معنی که این بار از مبداء گمرکی میرجاوه و به مقصد کشور پاکستان، به تنهایی بیش از ۶۳/۷ درصد ارزش دلاری داشته‌ایم و اگر ارزش کالاهای صادراتی از گمرک زاهدان به مقصد پاکستان را نیز بدان اضافه نماییم در مجموع بیش از ۷۱/۵ درصد کل درآمد ارزی ناشی از صادرات کالاها از طریق تعاونی‌های مرزنشینان استان از مبادی گمرکی این استان به مقصد کشور پاکستان بدست آمده است. این مهم بیانگر جایگاه ویژه مبادلات مرزی و کشورهای همسایه در این مبادلات برای تعاونی‌های

* تفاوت میزان صادرات و واردات به خاطر آن است که صادرات ضرورتاً تا پایان سال می‌بایست انجام گیرد؛ اما واردات تا ماه هشتم سال بعد نیز امکان‌پذیر است.

** استخراج از آرشیو اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان و مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰.

مرزنشینان و اعضاء آنها می‌باشد که البته هدف از شکل‌گیری این گونه تعاونی‌ها نیز بر چنین ایده‌آلی استوار است و از این نظر ملاحظه می‌شود که در استان، تعاونی‌های مرزنشینان موفق بوده‌اند. سایر مبادی گمرکی که تعاونی‌های مرزنشینان این استان از آن طریق صادرات کالا داشته‌اند، از نظر ارزش دلاری حاصل از آن مبادی و کشورهای مقصد با دو گمرک فوق‌الذکر و به مقصد پاکستان، چندان جایگاه قابل مقایسه‌ای ندارند. با این وجود میزان ارزش دلاری کالاهای صادرشده از طریق گمرک بندرعبّاس و به مقصد دویی تقریباً با اختصاص ۱۰ درصد کل درآمدهای ارزی ناشی از این گونه صادرات پس از گمرک میرجاوه جایگاه دوم را دارد و درآمدهای ارزی حاصل از صادرات از طریق گمرک زاهدان نیز با نزدیک به ۸ درصد کل ارزش دلاری صادرات تعاونی‌های مرزنشینان استان و به مقصد پاکستان جایگاه سوم و بالاخره ارزش دلاری صادرات این تعاونی‌ها از گمرک خسروی به مقصد کشور عراق با حدود ۷/۵ درصد کل درآمدهای ارزی در رتبه چهارم قرار گرفته است. از دیگر مبادی صادراتی به جز گمرک سرخس به مقصد کشورهای ازبکستان و ترکمنستان و گمرک بيله‌سوار به مقصد کشور آذربایجان که به ترتیب حدود ۵ و ۲ درصد ارزش دلاری صادرات تعاونی‌های مرزنشینان این استان را به خود اختصاص داده و در ردیف پنجم و ششم قرار گرفته‌اند، سایر مبادی گمرکی و صادراتی به مقاصد کشورهای مختلف هر کدام در حد بسیار ناچیز و عمدتاً کمتر از ۰/۵ درصد از درآمد ارزی را به خود اختصاص داده‌اند. در مجموع طی نُه ماهه سال ۱۳۸۰ بیش از ۲۳/۲ میلیون دلار ارزش کل درآمدهای ارزی تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان بوده است که از این میزان تنها از طریق گمرک میرجاوه و در مبادله با کشور پاکستان بیش از ۱۴/۸ میلیون دلار آن صادر شده است. بقیه درآمدهای صادراتی تعاونی‌های مرزنشینان طی این مدت عمدتاً از طریق گمرکات بندرعبّاس، خسروی و سرخس و از کشورهای امارات (دوبی)، عراق، ترکمنستان و ازبکستان بوده است. بقیه مبادی گمرکی و کشورهای مقصد صادرات، نقش ناچیزی را در ایجاد درآمد ارزی و مبادله کالا توسط تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان داشته‌اند. اینک چنان که گذشت، مبادی گمرکی این استان (میرجاوه و زاهدان) به مقصد کشور پاکستان نقش اول و تعیین‌کننده را در درآمدهای ارزی و مبادلات کالا (با ۷۱/۵ درصد کل درآمدهای ارزی و یا بیش از ۱۶/۶ میلیون دلار) داشته و دارند که این موقعیت و جایگاه می‌بایست تقویت و تثبیت گردد (نگاه کنید به جدول شماره ۳).

عملکرد وارداتی تعاونی‌های مرزنشینان استان

در سال ۱۳۸۰ از ۳۲ تعاونی مرزنشینان استان ۲۶ تعاونی در امر واردات فعال بوده که تا پایان سه ماهه سوم این سال و در ازای ۲۳/۳ میلیون دلار کالای صادراتی (از حدود ۳۵ میلیون دلار سقف ارزی سالانه) بالغ بر ۱۱/۹ میلیون دلار کالا وارد نموده‌اند. ارقام فوق بیانگر واردات کمتر نسبت به صادرات تا پایان سه ماهه سوم سال ۱۳۸۰ می‌باشد. این امر چنان که گذشت عمدتاً ناشی از قانون و مقررات و همچنین آیین‌نامه‌های مربوط به صادرات و واردات کالا از سوی تعاونی‌های مرزنشینان است؛ زیرا براساس آن کلیه تعاونی‌ها مجبور به استفاده از سقف ارزی جهت صدور کالا تا پایان سال مالی هستند و این در حالی است که برای واردات کالا در ازای صادرات انجام شده تا هشت ماه از سال بعد از آن فرصت دارند. بنابراین تعاونی‌های مرزنشینان فعال استان طی نُه ماه از سال ۱۳۸۰ علیرغم این که ارزش تخصیصی دیر و در سه ماهه دوم سال در اختیار آنان گذاشته شده از حداکثر ظرفیت استفاده نموده و توانسته‌اند بیش از ۲۳/۵ میلیون دلار کالا صادر نمایند، هر چند که نزدیک به ۱۲ میلیون دلار از ارزش تخصیصی باقی‌مانده و صادر نگردیده است. در مقابل

علیرغم تلاش فراوان برای واردات کالا، تنها ۱۱/۹ میلیون دلار کالا وارد نموده‌اند. چه بسا که بخش قابل توجهی از این کالاهای وارد شده نیز مربوط به تعهدات سال قبل (یعنی ۱۳۷۹) بوده، که با توجه به هشت ماه فرصت برای واردات کالا، در سال جاری توانسته‌اند به تعهدات سال قبل عمل نمایند. بنابراین تعاونی‌های مرزنشینان استان در ازای مجوز صدور حدود ۱۲ میلیون دلار کالای باقیمانده تا پایان سال مالی، بیش از ۲۲ میلیون دلار تعهد ارزی برای واردات کالا دارند که باید تا هشت ماه از سال بعد (تا آذر ۱۳۸۱) وارد نمایند.

**جدول ۳ - مبادی گمرکی و کشورهای مقصد صادرات تعاونی‌های مرزنشینان استان
بر حسب ارزش کالا به دلار تا پایان سه ماهه سوم ۱۳۸۰***

حجم وزنی		کالاهای صادراتی		ردیف
درصد	وزن به کیلو	مقصد	مبادی گمرکی	
۶۳/۷۸	۱۴۸۳۸۹۷۳	پاکستان	میرجاوه	۱
۰/۹۶	۲۲۴۳۱۰	ترکمنستان	باجگیران	۲
۱/۶۷	۳۸۸۶۴۴	ازبکستان	سرخس	۳
۰/۱۴	۳۴۳۸۷	افغانستان	دوغارون	۴
۷/۷۹	۱۸۱۲۵۹۶	پاکستان	زاهدان	۵
۹/۷۱	۲۳۵۸۹۲۲	دوبی	بندرعباس	۶
۷/۳۵	۱۷۱۰۹۳۲	عراق	خسروی	۷
۰/۴۴	۱۰۳۵۴۶	ترکیه	بازرگان	۸
۰/۸۴	۱۹۶۷۶۴	ترکمنستان	مشهد	۹
۰/۵۴	۱۲۶۳۳۷	عراق	قصرشیرین	۱۰
۰/۱۸	۴۲۸۴۰	امارات	بندر شهید رجایی چابهار	۱۱
۰/۵۸	۱۳۷۶۳۵	ترکیه	تبریز	۱۲
۰/۴۱	۹۸۱۲۷	روسیه	تبریز	۱۳
۱/۹۶	۴۵۶۰۱۳	آذربایجان	بیله‌سوار	۱۴
۰/۱۸	۴۲۳۹۳	تاجیکستان	سرخس	۱۵
۰/۰۵	۱۳۱۳۶	آذربایجان	تبریز	۱۶
۳/۳۵	۷۷۹۷۶۹	ترکمنستان	سرخس	۱۷
۱۰۰	۲۳۲۶۵۶۲۴	جمع		

البته با وجود مشکلات آماری موجود، عملکرد صادراتی تعاونی‌های مرزنشینان فعال استان در قیاس با عملکرد وارداتی آنها تصویر نسبتاً روشن‌تری از انواع کالا، حجم وزنی و ارزش کالا به دلار ارائه می‌نماید. عملکرد صادراتی به تفکیک انواع کالا و با دو پارامتر حجم وزنی و ارزش کالا به دلار و چگونگی آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته، ولی متأسفانه چنین آماری در خصوص واردات به تفکیک تعاونی‌ها و به لحاظ نوع کالا و حجم وزنی وجود نداشته و تنها آمار موجود، میزان واردات کالا به دلار و به تفکیک تعاونی‌های فعال در دسترس می‌باشد که به شرح ذیل ارائه شده است (جدول شماره ۴).

* استخراج از آرشیو اداره کل بازرگانی و اداره کل تعاونی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۰.

جدول ۴ - عملکرد وارداتی تعاونی‌های مرزنشینان استان تا پایان سه ماهه سوم ۱۳۸۰ به دلار*

ردیف	نام تعاونی	ارزش به دلار	درصد
۱	مرزنشینان میرجاوه	۵۰۵۰۶۵	۴/۳
۲	مرزنشینان سراوان	۳۳۸۱۲۵	۲/۸
۳	مرزنشینان سرباز شماره ۱	۳۳۸۷۵۰	۲/۸
۴	مرزنشینان سفیدآبه	۵۷۹۸۹۵	۴/۸
۵	مرزنشینان بندر کنارک	۱۵۰۵۳۱۰	۱۲/۶
۶	مرزنشینان زهک	۶۲۹۲۷۲	۵/۳
۷	مرزنشینان پارود	۱۶۶۰۷۲	۱/۴
۸	مرزنشینان نگور	۹۰۲۴۱۴	۷/۶
۹	مرزنشینان سرباز شماره ۲	۴۳۸۶۰۷	۳/۷
۱۰	مرزنشینان جالق	۴۳۸۳۹۸	۳/۶
۱۱	مرزنشینان بم‌پشت	۳۳۴۳۷۷	۲/۸
۱۲	مرزنشینان خواجه احمد	۲۱۵۵۳۰	۱/۸
۱۳	مرزنشینان حرمک و توابع	۲۳۹۱۰۰	۲
۱۴	مرزنشینان کوهک و اسفندک	۱۳۰۳۹۰	۱/۱
۱۵	مرزنشینان لوتک	۳۶۱۳۹۴	۳
۱۶	مرزنشینان محمدآباد	۱۶۲۵۲۶	۱/۳
۱۷	مرزنشینان ادیمی	۱۳۶۰۰۱	۱/۲
۱۸	مرزنشینان پیشین	۳۶۲۰۶۰	۳/۱
۱۹	مرزنشینان حومه خاش	۵۵۸۴۰۷	۴/۶
۲۰	مرزنشینان حومه چابهار	۳۸۳۷۱۷	۳/۳
۲۱	مرزنشینان دوست محمد	۱۶۰۱۱۴۷	۱۳/۴
۲۲	مرزنشینان اورعی	۴۷۱۳۹۹	۳/۹
۲۳	مرزنشینان آشار و ایرافشان	۱۹۱۸۶۵	۱/۷
۲۴	مرزنشینان بخش مرکزی زابل شماره ۱	۱۳۰۷۳۹	۱/۱
۲۵	مرزنشینان کهیر و زرآباد	۱۱۷۳۷۴	۱
۲۶	مرزنشینان راسک و فیروزآباد	۶۷۸۴۱۰	۵/۸
	جمع	۱۱۹۱۶۸۸۴	۱۰۰

بر اساس جدول فوق از میان ۲۶ تعاونی فعال به لحاظ واردات کالا، دو تعاونی نسبت به سایر تعاونی‌ها بسیار فعال‌تر بوده‌اند. یکی از آن دو، تعاونی مرزنشینان دوست محمد بوده که با ۱/۶۰۱/۱۴۷ دلار کالای وارداتی ۱۳/۴ درصد از مجموع واردات را به خود اختصاص داده که مقام نخست را از این جهت دارا می‌باشد و دیگری تعاونی مرزنشینان بندر کنارک بوده که با وارد کردن ۱/۵۰۵/۳۱۰ دلار کالا معادل ۱۲/۶ درصد از کل واردات در مقام دوم قرار داشته است. تعاونی مرزنشینان نگور با وارد کردن ۹۰۲/۴۱۴ دلار معادل ۷/۶ درصد و تعاونی‌های مرزنشینان راسک و فیروزآباد با ۶۷۸/۴۱۰ دلار کالای وارداتی معادل ۵/۶ درصد و تعاونی مرزنشینان زهک با وارد کردن ۶۲۹/۲۷۲ دلار کالا معادل ۵/۳

* استخراج از آرشیو اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان و مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰

درصد در مقام‌های سوّم، چهارم و پنجم قرار داشته‌اند. تعاونی‌های مرزنشینان پارود، کوهک و اسفندک، محمّدآباد، ادیمی، آشار ایرافشان، بخش مرکزی زابل شماره ۱ و کهیر و زرآباد نسبت به سایر تعاونی‌ها به طور مستمر با وارد کردن کالاهایی حدود ۱ تا ۱/۷ درصد از کلّ واردات، از فعالیت کمتری برخوردار بوده‌اند. مابقی تعاونی‌ها نظیر سفیدآبه، میرجاوه، حومه خاش، مرزنشینان، سرباز شماره ۲، جالق، لوتک، اورعی، حومه چابهار و غیره نیز با عملکرد وارداتی بین ۲ تا ۴/۸ درصد از کلّ واردات، وضعیت بینایی داشته‌اند.

راهبردها و چشم‌انداز آتی تعاونی‌های مرزنشینان سیستان و بلوچستان

الف- بینه نمودن ساختارها و راهبردهای مترتب بر آن

۱) ایجاد پست معاونت امور تعاونی‌های مرزنشینان در وزارت تعاون :

با توجه به این که تعاونی‌های مرزنشینان در حال حاضر با تحت پوشش قرار دادن حدود هشت میلیون نفر، آن هم از آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه (مرزنشینان روستایی)، بزرگترین شرکت تعاونی کشور از این نوع تعاونی‌ها می‌باشند، به منظور تقویت جایگاه و گسترش فعالیت‌های آن جهت کارآفرینی و اشتغال‌زایی در حسّاس‌ترین نقاط مرزی کشور ضمن توسعه منطقه‌ای، تقویت پیوندها و چسبندگی ملی را نیز در پی خواهند داشت. ارتقاء جایگاه این تعاونی‌ها به لحاظ ساختاری، اداری و اجرایی ضروری بنظر می‌رسد. لذا در جهت تحقق این مهم، در سلسله مراتب اداری وزارت تعاون ایجاد معاونت امور تعاونی‌های مرزنشینان پیشنهاد می‌گردد. وجود چنین معاونتی در وزارتخانه و در ادارات کلّ تعاون استان‌های پانزده گانه مرزنشین می‌تواند در تقویت جایگاه این تعاونی‌ها با برنامه‌ریزی و سیاستگذاری منسجم و پیگیر مؤثر باشد.

۲) تولیدی نمودن تعاونی‌های مرزنشینان :

مهم‌ترین رکن تحوّل‌آفرین در عملکرد تعاونی‌های مرزنشینان که می‌تواند بدان موقعیت راهبردی و توسعه‌ای بخشید، تولیدی شدن این تعاونی‌هاست. در شرایط موجود به لحاظ ساختاری و عملکردی، این گونه تعاونی‌ها تنها دارای کارکرد توزیعی هستند؛ در صورتی که نصّ صریح قانون اساسی دو وظیفه تولید و توزیع را برای بخش تعاون برشمرده است (قانون اساسی ۱۳۷۵، اصل ۴۴). از طرفی نیازهای موجود نیز ضرورت وجود عملکردی تولیدی برای این گونه تعاونی‌ها را القاء می‌نماید. لذا پیشنهاد می‌گردد که هم به لحاظ ساختاری از دید قوانین و مقررات و آئین‌نامه‌های اجرایی و هم به لحاظ عملکردی در جهت تولیدی کردن بخشی از فعالیت‌های تعاونی‌های مرزنشینان، اقدامات و مقدمات لازم فراهم گردد. بدین منظور لازم است که علاوه بر اضافه شدن کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای به لیست اقلام وارداتی توسط این شرکت‌ها، سایر زمینه‌های لازم جهت سرمایه‌گذاری تولیدی آنها نیز فراهم گردد.

۳) افزایش سقف ارز تخصیصی به تعاونی‌های مرزنشینان :

سقف ارز تخصیصی به تعاونی‌های مرزنشینان کمتر از ده درصد از کلّ صادرات غیرنفتی (حدود ۳۰۰ میلیون دلار) می‌باشد؛ در حالی که این تعاونی‌ها در پانزده استان کشور فعال بوده و سهل‌الوصول‌ترین مبادی صادرات و واردات با

کمترین هزینه ممکن (به لحاظ همجواری با مرز) در دسترس آنان قرار دارد، و با توجه به این که در صورت تولیدی شدن، این تعاونی‌ها نیاز به واردات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای خواهند داشت و هزینه‌های بیشتری مورد نیاز آنها خواهد بود، لذا پیشنهاد می‌گردد با عنایت به شرایط و ضرورت‌ها و نیازهای موجود، هر چه سریع‌تر نسبت به افزایش سقف ارز تخصیصی به این تعاونی‌ها اقدام لازم بعمل آید.

۴) ثبات و پایداری در قوانین و مقررات :

تاکنون گرچه قانون و مقررات مستقلی جهت چگونگی فعالیت تعاونی‌های مرزنشینان وضع نشده، لیکن قوانین و مقررات وضع شده در امر صادرات و واردات که در آن به نوعی به مبادلات مرزی نیز اشاره‌ای شده است، آن هم هیچگاه از پایداری و ثبات لازم برخوردار نبوده و بسیاری از اقلام وارداتی و صادراتی در سال‌های مختلف هم به لحاظ نوع کالا و هم به لحاظ تناژ تغییر نموده، تا جایی که بعضاً ضرر و زیان‌های جبران‌ناپذیری را به شرکت‌های تعاونی وارد آورده است. به طور مثال ورود چای که طی چند سال گذشته از طریق این تعاونی‌ها آزاد بوده، در آخر سه ماهه اول سال ۱۳۸۰ ممنوع اعلام شد. در حالی که بسیاری از تعاونی‌های مرزنشینان استان چای را از کشور مبدأ خریداری و با کشتی به بنادر کشور حمل نموده، و دفعاتاً با ممنوعیت ورود آن به کشور مواجه شدند و ضرر هنگفتی را متحمل گردیدند. لذا تدوین قوانین خاص تعاونی‌های مرزنشینان از طریق مجلس شورای اسلامی و در عین حال تثبیت قوانین و مقررات می‌تواند در تقویت جایگاه و نقش تعاونی‌های مرزنشینان در امر مبادلات مرزی تعیین‌کننده باشد.

۵) کاهش مالیات، عوارض گمرکی و تجدید نظر اساسی در پیمان سپاری ارزی :

گرچه برخی از کالاهای وارداتی توسط تعاونی‌های مرزنشینان تا صد درصد از عوارض گمرکی معاف اند، لیکن بسیاری از آنها مشمول پرداخت بیش از ۸۰ درصد عوارض و حقوق گمرکی و مالیات می‌گردند و بدیهی است که این امر هیچ کمکی به تشویق صادرات کالا و بکارگیری درآمد حاصل از آن در امر واردات نمی‌نماید. لذا پیشنهاد می‌شود که لاقلاً برخی از اقلام ضروری‌تر مصرفی مورد نیاز اعضاء و به خصوص اقلام سرمایه‌ای واسطه‌ای در جهت ارتقاء جایگاه تولیدی شدن تعاونی‌ها از شمول عوارض گمرکی مستثنی گردند. همچنین پیمان‌سپاری ارزی نیز جهت صادرات و واردات این تعاونی‌ها مورد تجدید نظر قرار گیرد.

۶) وضع قوانین خاص سرمایه‌گذاری از محل درآمد تعاونی‌ها :

درآمد مستقیم اعضاء تعاونی‌های مرزنشینان استان از محل تعاونی‌های مرزنشین در سال گذشته به صورت سود سرانه خالص، سالانه حدود سیزده هزار ریال بوده که نقش چندانی در درآمد خانوار و رفع نیازهای آنان نداشته است؛ لیکن اگر همین مبلغ در کل تعاونی‌های مرزنشین استان میان اعضاء توزیع نگردد و به منظور سرمایه‌گذاری پس‌انداز شود، رقم قابل توجهی را در سال تشکیل خواهد داد (با توجه به تحت پوشش بودن بیش از ۸۸۰ هزار مرزنشین سالانه بالغ بر یک میلیارد تومان می‌باشد). این رقم هر سال می‌تواند در یک یا چند پروژه کوچک مقیاس یا متوسط سرمایه‌گذاری و بازده تولیدی قابل توجهی جهت اعضاء تعاونی‌ها در میان‌مدت داشته باشد. لذا پیشنهاد می‌شود که حداقل به مدت پنجسال سود

سهام میان اعضاء تقسیم نشود و در عوض این مبلغ در پروژه‌هایی که در ادامه این بحث تعریف و پیشنهاد شده سرمایه‌گذاری گردد.

ب- بهینه نمودن کارکردها و راهبردهای مترتب بر آن

با تکیه بر راهبردهای پیشنهادی در مبحث ساختاری و با عنایت به قانون اساسی در خصوص تأکید بر جنبه‌های تولیدی و توزیعی تعاونی‌ها، همچنین با توجه به تبصره (۴) ماده (۱۶) اصلاحی قانون صادرات و واردات، راهبردهای زیر به لحاظ عملکردی با سرمایه‌گذاری شرکت‌های تعاونی مرزنشینان استان به صورت مستقل و یا با مشارکت افراد و سازمان‌های حقیقی و حقوقی پیشنهاد می‌گردد:

۱) ایجاد کارخانه تولید نئوپان در شهرستان ایرانشهر یا سراوان:

یکی از محصولات دائمی و در عین حال نسبتاً مهم استان، نخلستان‌ها و کشت درختان خرما می‌باشد که بر اساس آمار سال ۱۳۷۹ سطح زیر کشت آن بالغ بر ۳۱ هزار هکتار (نهال و بارور) معادل ۶۴/۶ درصد از کل سطح زیر کشت باغات مثمر (میوه) استان بوده است (بانک اطلاعات فرصت‌های شغلی و سرمایه‌گذاری استان سیستان و بلوچستان ۱۳۸۰، گزارش شماره ۱). این سطح از اراضی کشت شده دارای حدود سه میلیون اصله نخل می‌باشد. مناطق خرماخیز بلوچستان عبارتند از: ایرانشهر، سراوان، چابهار و خاش که به ترتیب ایرانشهر با بیش از ۱/۳ میلیون و سراوان با ۱/۱ میلیون اصله نخل، از مراکز اصلی خرماخیز بشمار می‌روند. به عبارتی، اغلب باغات خرما در این دو شهر متمرکز می‌باشند (آرشیو اداره کل کشاورزی استان سیستان و بلوچستان ۱۳۸۰، سطح زیر کشت محصولات باغی استان).

با توجه به تولید هزاران تن شاخ و برگ از هرس سالانه درختان خرما، پیشنهاد می‌شود در یکی از این دو شهر توسط تعاونی‌های مرزنشینان و یا با مشارکت آنها، کارخانه نئوپان‌سازی احداث گردد. تعریف پروژه، مکان‌یابی، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء، مقدار تولید و چگونگی عملیاتی کردن این طرح نیاز به مطالعه‌ای مستقل و تعریف طرح پژوهشی جداگانه دارد.

۲) ایجاد کارخانه بسته‌بندی خرما:

خاک بلوچستان استعداد رشد و پرورش همه نوع خرما به خصوص انواع مرغوب آن - مضافتی و ربی - را دارد. اقلیم منطقه نیز برای کشت آن مساعد است. همچنین محصول خرما آن با مرغوب‌ترین نوع خرما بم رقابت می‌کند. بعضاً خرما سراوان به دلیل مرغوبیت در جعبه‌های خرما مضافتی بم بسته‌بندی و به بازار عرضه می‌شود (جانب‌اللهی ۱۳۷۲، ص ۷۰). علاوه بر آن، بلوچستان از تنوع گونه‌های خرما نیز برخوردار است. اهالی منطقه معتقدند که نزدیک به صد نوع خرما در بلوچستان وجود دارد. همچنین در منطقه جالقی و سراوان از ۲۴ نوع خرما و در بنت و فوج از ۱۹ نوع خرما نام برده شده است (جانب‌اللهی ۱۳۷۲، ص ۷۳).

طبق آمارنامه استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۷۹ بالغ بر ۱۳۱ هزار تن خرما در انواع مختلف تولید شده است (آمارنامه سیستان و بلوچستان ۱۳۸۰). فقدان کارخانه بسته‌بندی و ارائه منظم و به موقع آن باعث شده تا خرما استان در بازار خارجی و حتی داخلی ناشناخته باشد؛ این امر سبب گردیده که بعضاً در جعبه‌های خرما مضافتی و به نام خرما بم به بازار عرضه شود و از اینرو ایجاد کارخانه بسته‌بندی خرما در ایرانشهر یا سراوان از سوی تعاونی‌های مرزنشینان

پیشنهاد می‌گردد. تعریف و مکان‌یابی پروژه، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء و مقدار تولید و غیره نیاز به ارائه طرح پژوهشی جداگانه‌ای دارد.

۳) ایجاد کارخانه‌های وابسته به فرآورده‌های خرما :

در شکل سنتی تولید و مصرف، هیچ چیز از اجزای خرما بلااستفاده نیست. مهم‌ترین ابعاد تولیدی آن، استفاده در رژیم غذایی است، به طوری که شش نوع غذا که در بلوچستان صرفاً با خرما تهیه می‌شود نظیر شیرۀ خرما، شیرگی یا شیرهای، خرمای کوزه‌ای، کپک، هاگک و خرمای یخ‌زده و همچنین نه نوع غذایی که خرما بخشی از آن را تشکیل می‌دهد نظیر پشک، پشک آردی، پشک کنجدی، تجوکی، تحلان، تحلان جو، چانگال، خرما خیره، بهبهو و دهها و بلکه صدها وسیله و ابزار که از اجزای مختلف خرما و درخت آن (هسته، لیف، چوب، شاخه و غیره) تهیه می‌شود نیز از دیگر فرآورده‌های وابسته به خرما است (پاپلی یزدی ۱۳۶۸، صص ۲۲-۱۸). بر اساس شواهد فوق، مقدار تولید انواع خرما و مرغوبیت آن در منطقه و به منظور تقویت صنایع غذایی منطقه، ایجاد کارخانه‌های وابسته به فرآورده‌های خرما در ایرانشهر یا سراوان توسط تعاونی‌های مرزنشینان پیشنهاد می‌گردد. تعریف و مکان‌یابی پروژه، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء و مقدار تولید و غیره نیاز به بررسی در قالب طرح پژوهشی جداگانه دارد.

۴) ایجاد سردخانه در منطقه :

با توجه به شرایط جغرافیایی و زمینه‌های تولید میوه‌های گرمسیری به ویژه خرما و میزان حجم بالای تولید آن، همچنین پیشنهاد ارائه شده در خصوص ایجاد کارخانه‌های وابسته به صنایع غذایی، ایجاد سردخانه در منطقه ضروری است. ایرانشهر و سراوان به دلیل سطح زیر کشت و میزان تولید خرما و سایر محصولات گرمسیری برای مکان‌یابی و احداث این واحد در ارتباط با محدوده فعالیت تعاونی‌های مرزنشینان در اولویت قرار می‌گیرد.

۵) احداث کارخانه تولید آب معدنی در زابل :

با توجه به مشکلات ناشی از کیفیت آب شرب در استان که تأمین بخش قابل توجهی از آن از طریق آب معدنی از سایر استان‌ها فراهم می‌گردد و به دلیل بعد مسافت از محل تولید آب‌های معدنی و مصرف آن در استان و هزینه‌های ناشی از حمل آن، تولید آب معدنی در استان قابل توجه اقتصادی است. نظر به این که آب هیرمند از کیفیت بسیار خوبی از نظر فیزیکی و شیمیایی برخوردار است، تولید آب معدنی در سیستان از طریق تعاونی‌های مرزنشینان به صورت مستقل و یا با مشارکت آنان پیشنهاد می‌شود.

۶) سرمایه‌گذاری در تولید محصولات گلخانه‌ای :

با توجه به شرایط اقلیمی مناسب و وجود منابع آبی و خاکی محدود که به صورت لگه‌ای در سطح استان پراکنده است؛ بهره‌گیری بهینه و مطلوب از این منابع از طریق تولید محصولات خارج از فصل و در شکل گلخانه‌ای ضروری است. از اینرو پیشنهاد می‌شود تا تعاونی‌های مرزنشینان استان به صورت مستقل یا با مشارکت افراد و سازمان‌های حقیقی و حقوقی نسبت به سرمایه‌گذاری در تولیدات گلخانه‌ای در شهرستان زابل و همچنین بلوچستان اقدام نمایند. تعریف و

مکان‌یابی پروژه، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء، مقدار تولید و بازاریابی آن و غیره نیاز به طرح پژوهشی جداگانه دارد.

۷) سرمایه‌گذاری در واحدهای صنعتی دامی در سیستان :

با توجه به دام موجود در استان (به ویژه سیستان) و ورود دام زنده از خارج کشور و انتقال زنده آن به سایر نقاط ایران که بخش ناچیزی از ارزش افزوده آن عاید ساکنان منطقه می‌شود و با توجه به تحقیقات بعمل آمده امکان ایجاد واحدهای صنعتی دامی با بیش از ۸۵ نوع فرآورده در صنایع جنبی شیر و ۹۴ نوع فرآورده حاصل از کشتار دام می‌باشد (ابراهیم‌زاده ۱۳۷۹، ص ۳۹۱). اینک با سرمایه‌گذاری تعاونی‌های مرزنشینان استان به صورت مستقل یا با مشارکت افراد و سازمان‌های حقیقی یا حقوقی به دلیل نقش آن در ایجاد اشتغال و درآمدزایی، سرمایه‌گذاری در تولید این فرآورده‌ها ضروری است. تعریف پروژه، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء و نوع و مقدار تولید و غیره نیاز به طرح پژوهشی جداگانه دارد.

۸) ایجاد مجتمع‌های گردشگری :

وجود جاذبه‌های گردشگری در استان و قابلیت صنعت گردشگری در توسعه منطقه‌ای، ایجاد مجتمع‌های گردشگری از سوی تعاونی‌های مرزنشینان استان به صورت مستقل و یا با مشارکت آنان در حوزه تفتان، هیرمند و سواحل جنوبی استان پیشنهاد می‌شود. تعریف و مکان‌یابی پروژه، سرمایه‌مورد نیاز، مدت زمان اجراء و غیره نیاز به طرح پژوهشی جداگانه دارد.

۹) سرمایه‌گذاری در وسایط حمل و نقل :

صرف نظر از چگونگی شبکه‌های ارتباطی موجود، فقدان وسایط حمل و نقل مناسب یکی از مشکلات استان بشمار می‌رود. از اینرو سرمایه‌گذاری تعاونی‌های مرزنشینان استان در تأمین وسایط حمل و نقل بین شهری و به خصوص بین روستا و شهر در مناطق مورد نیاز می‌تواند برخی از مشکلات موجود را حل نماید و در عین حال برای اعضاء اشتغال‌زا و درآمدآفرین نیز باشد.

۱۰) آموزش هیأت مدیره و اعضاء تعاونی‌ها :

با توجه به این که بیش از ۵۵ درصد از اعضاء تعاونی‌های مرزنشینان از داشتن حداقل سواد خواندن و نوشتن محروم‌اند (ابراهیم‌زاده ۱۳۸۰، ص ۲۶۸)، که این امر نه تنها در شناخت و انتخاب هیأت مدیره تعاونی‌ها توسط اعضاء تأثیر داشته، بلکه در نقش‌آفرینی آنان در فعالیت‌ها و عملکرد این گونه تعاونی‌ها نیز تأثیرگذار می‌باشد؛ در عین حال اعضاء هیأت مدیره تعاونی‌های مرزنشینان استان متأثر از این ساختار بوده و عمدتاً کم‌سواد می‌باشند، به طوری که حداکثر سواد مدیرعامل تعاونی‌های فوق در حد فوق دیپلم بوده و بسیاری از اعضاء هیأت مدیره نیز در حد خواندن و نوشتن و یا سواد پائین هستند. پیشنهاد می‌گردد با توجه به این که ۴٪ از سود خالص تعاونی‌های مرزنشینان به عنوان حق آموزش و تعاون به حساب وزارت تعاون واریز می‌شود و سالانه تنها از طریق تعاونی‌های مرزنشینان این استان حداقل ۴۰ میلیون تومان به

این حساب واریز می‌گردد که ۱/۶ درصد از کل آن معادل شش میلیون تومان به اداره کل تعاون استان اختصاص می‌یابد (مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰)، لازم است از این منبع در آموزش حضوری و غیرحضوری (از طریق صدا و سیما و سایر رسانه‌های ارتباط جمعی) هیأت مدیره و اعضای تعاونی‌ها با مدیریت و نظارت کارآمد هزینه گردد. البته با توجه به شرایط خاص اجتماعی و فرهنگی این استان، تخصیص سهم ۱/۶ درصدی جهت این امر ناچیز بوده و لازم است که کل مبلغ ۴٪ فوق‌الذکر (معادل چهل میلیون تومان) به اداره کل تعاون استان تخصیص داده شود تا در کیفیت بخشیدن آموزش به تعاونی‌های مرزنشینان درست و به موقع هزینه گردد.

۱۱) اخذ واقع‌بینانه و به موقع و یک‌جای مالیات و عوارض گمرکی از تعاونی‌ها:

با توجه به پیشنهاد کاهش مالیات و عوارض گمرکی در مبحث راهبردهای پیشنهادی به لحاظ بهینه نمودن ساختارها، مجدداً بر اخذ متناسب و واقع‌بینانه آن تأکید می‌گردد؛ مشروط بر این که مالیات و عوارض گمرکی به موقع و یک‌جا دریافت گردد، زیرا تجربه هر چند کوتاه از فعالیت تعاونی‌های مرزنشینان نشان می‌دهد که بعضاً پس از تقسیم سود بین اعضاء و پس از سال مالی، سازمان‌های مسئول اقدام به اخذ مالیات و عوارض گمرکی می‌نمایند که امکان پرداخت از سوی تعاونی‌ها در چنین شرایطی نمی‌باشد. به عنوان نمونه پس از گذشت چند سال از فعالیت صادراتی و وارداتی تعاونی‌ها در سال ۷۲-۱۳۷۱، مالیاتی نزدیک به دو میلیارد تومان برای تعاونی‌های مرزنشینان استان تعیین و اعلام گردید که با تلاش فراوان اتحادیه تعاونی‌ها و غیره این میزان به مبلغ ۱۲۰ میلیون تومان کاهش یافت که با این وجود ۵۲ میلیون تومان آن تاکنون پرداخت شده و ۶۸ میلیون تومان مابقی کماکان باقی مانده است مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰).

۱۲) اعلام به موقع سقف اعتباری تخصیصی به تعاونی‌ها:

یکی از مشکلات تعاونی‌های مرزنشینان استان تأخیر در اعلام سقف اعتبار ارزی است که معمولاً در سه ماهه دوم سال انجام می‌گیرد و بعضاً تا پایان سال مالی نیز به تأخیر می‌افتد و در نتیجه در فاصله زمانی کوتاه باقی مانده از سال مالی امکان جذب ارز تخصیصی به ویژه در امر صادرات کالا نمی‌باشد که خود منجر به ناکارآمدی تعاونی‌ها می‌گردد. در صورتی که اگر این ارز به موقع تخصیص و اعلام گردد، بر میزان فعالیت و موفقیت تعاونی‌ها افزوده خواهد شد.

۱۳) تعدیل رقابت برخی از رقبای فعال حقیقی یا حقوقی:

از آنجا که در امر مبادلات مرزی، افراد یا نهادهای حقیقی یا حقوقی به طور رسمی یا غیر رسمی (از طریق بازارچه‌های مرزی، تعاونی‌های ایثارگران، قاچاق کالا و غیره) اقدام به صادرات و واردات می‌نمایند و این عمل موازی با کار تعاونی‌های مرزنشینان بوده و به نوعی در تضعیف و یا ناکارآمدی این تعاونی‌ها تأثیر می‌گذارد، لذا تعدیل و ساماندهی فعالیت رقبا به ویژه تجارت غیررسمی از طریق ساز و کارهای قانونی در جهت بهبود فعالیت تعاونی‌های مرزنشینان ضروری است. در غیر این صورت علاوه بر درآمد، با محدودیت اشتغال مرزنشینان نیز مواجه خواهیم شد (پهلوانی ۱۳۷۹، ص ۳۷۳)

۱۴) بهره‌گیری از مزایای تبصره‌های استانی:

با توجه به سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی دولت در امر سرمایه‌گذاری و ایجاد واحدهای اشتغال‌زا در جهت محرومیت‌زدایی که از طریق اعمال یکسری تبصره‌ها در مناطق محروم کشور انجام می‌پذیرد، اختصاص ردیف مشخصی از این تبصره‌های استانی به تعاونی‌های مرزنشینان می‌تواند به تقویت بنیه‌های مالی این تعاونی‌ها و در جهت دستیابی به راهبردهای فوق‌الذکر کمک نماید. گرچه از سال ۱۳۷۵ به بعد اقداماتی در خصوص اولویت دادن به تخصیص اعتبار به تعاونی‌های مرزنشینان در شرایط مساوی و با بخش خصوصی داده شده، ولی کافی بنظر نمی‌رسد.

۱۵) فعال کردن گمرکات کوهک سراوان:

به دلیل فعال نبودن گمرک کوهک در شهرستان سراوان، کلیه مبادلات مرزی از طریق مبادی گمرکی سایر نقاط کشور به ویژه زاهدان و میرجاوه انجام می‌گیرد. با توجه به بعد مسافت کم کوهک به پنجگور پاکستان (حدود ۹۰ کیلومتر) و آسفالتی بودن جاده کوهک به پنجگور و در جهت کاهش هزینه‌های صادراتی و وارداتی، فعال کردن گمرک آن ضروری است. شایان ذکر است که از پنجگور پاکستان روزانه به کویت، کراچی، گواتر، جوین، تربت (پاکستان) پرواز مستقیم وجود دارد که این مزیت، ضرورت یاد شده را مضاعف می‌نماید (مطالعات میدانی نگارندگان ۱۳۸۰).

۱۶) فعال کردن مبادی گمرکی سیستان:

با توجه به تحولات اخیر در افغانستان، مبادی گمرکی سیستان می‌تواند هم در بازسازی افغانستان و هم در توسعه منطقه‌ای از طریق گسترش و توسعه فعالیت‌های تجاری تعاونی‌های مرزنشینان مؤثر باشد. از اینرو تعاونی‌های مرزنشینان سیستان به دلیل قابلیت و توانمندی که در امر مبادلات مرزی از خود نشان داده، می‌تواند در ایفای چنین نقشی (توسعه منطقه‌ای) مفید واقع شود. لذا در صورت فعال شدن گمرک سیستان، جهشی در صادرات و واردات تعاونی‌های مرزنشینان حاصل خواهد شد.

منابع و مأخذ:

- ۱- ابراهیم‌زاده، عیسی و فرامرز بریمانی (۱۳۸۰)، بررسی عملکرد تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان و راهکارهای توسعه کمی و کیفی آن، اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۲- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۷۹)، تحلیلی منطقه‌ای از روابط شهری و روستایی در سیستان، پایان‌نامه دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری - منطقه‌ای، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- ۳- آمارنامه استان سیستان و بلوچستان (۱۳۸۰)، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۴- آرشیو اداره کل تعاون استان سیستان و بلوچستان (۱۳۸۰)، گزارشات مربوط به عملکرد تعاونی‌های مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان.
- ۵- آرشیو اداره کل بازرگانی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۸۰)، گزارش مربوط به صادرات و واردات مرزنشینان استان سیستان و بلوچستان.

- ۶- آرشویه اداره کل کشاورزی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۸۰)، گزارشات مربوط به سطح زیر کشت (زراعی و باغی)، استان سیستان و بلوچستان .
- ۷- بانک اطلاعات فرصتهای شغلی و سرمایه گذاری استان سیستان و بلوچستان در برنامه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹) (۱۳۸۰)، سازمان مدیریت و برنامه ریزی سیستان و بلوچستان، گزارش ۱، زاهدان .
- ۸- پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۶۸)، پیامدهای سیاسی - اقتصادی بلوچستان بدون نخلستان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۱۳، مشهد .
- ۹- پهلوانی، مصیب (۱۳۷۹)، بررسی مسائل و مشکلات بازارچه های مشترک مرزی سیستان و بلوچستان، مجموعه مقالات شناخت استعدادهای بازرگانی - اقتصادی استان سیستان و بلوچستان، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، وزارت بازرگانی، تهران .
- ۱۰- جانب اللهی، محمدسعید (۱۳۷۲)، نقش اقتصادی نخل در زندگی بلوچ، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۱، مشهد .
- ۱۱- عسکری، علی و حمیدرضا اشرفزاده (۱۳۶۹) ، بررسی جایگاه تعاون در بازرگانی خارجی کشور، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، وزارت بازرگانی، چاپ دوم، تهران .
- ۱۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۵)، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ چهارم، تهران .
- ۱۳- ماهنامه تعاون (۱۳۷۵)، تاریخچه شکل گیری تعاونیهای مرزنشینان، شماره ۵۴، تهران .
- ۱۴- مقررات صادرات و واردات و جداول ضمیمه آن (۱۳۸۰)، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، وزارت بازرگانی، تهران .
- ۱۵- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ استان سیستان و بلوچستان: مرکز آمار ایران، تهران، ۱۳۷۶ .
- ۱۶- هاشمی، محمد (۱۳۷۵)، مونوگرافی تعاونی مرزنشینان حرمک، اداره کل تعاون سیستان و بلوچستان، زاهدان .